

Contribuția Școlii Ardelene la dezvoltarea limbii române literare

Prof. drd. FLORICA-ELISABETA NUȚIU
 Biblioteca Centrală a Universității de Medicină și Farmacie,
 Târgu-Mureș

Elogiind activitatea învățaților Școlii Ardelene, Lucian Blaga observa că aceștia se simțeau „*chemați să împlinească năvalnic ceea ce istoria neglijașe vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârghia ca să înalțe la nivelul de lumină al secolului un masiv de munți cufundat în tenebre. O lume întreagă a spiritului trebuia clădită la repezeală, ca să răscumpere istoria pierdută.*”¹

Dăruindu-se luptei pentru emanciparea națională a poporului român din Transilvania, învățații transilvăneni din această epocă și-au căutat armele în vastul domeniu, prea puțin explorat până atunci, al istoriei limbii și poporului român. De aceea, aproape întreaga lor activitate are ca obiect fundamental demonstrarea originii latine a limbii române, precum și argumentarea continuității noastre în Dacia. În aceste condiții, era firesc ca și efortul depus de ei pentru cultivarea limbii române literare să poarte aceeași marcă.

Între cei dintâi și totodată cei mai de seamă reprezentanți ai acestui curent, care a introdus spiritul modern în știința și cultura noastră, se numără, fără îndoială, toți acei cărturari români din Transilvania care, la sfârșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea, s-au străduit, în pofida unor imense greutăți, să asigure emanciparea culturală și socială a românilor transilvăneni. Alături de numele bine cunoscute ale corifeilor Școlii Ardelene: S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior și I. Budai-Deleanu, se cuvine să amintim aici și câteva nume mai puțin ilustre, dar foarte importante pentru istoria culturii și mai ales a filologiei românești, cum sunt: I. Molnar-Piuariu, Paul Iorgovici, Radu Tempea, V. Coloși, Al. Teodori, I. Teodorovici, I. Corneli ș.a.

Fiind posesorii unor temeinice cunoștințe filologice, reprezentanții Școlii Ardelene și-au pus, pentru prima dată în mod deliberat, problema creării limbii

¹ L. Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ediție îngrijită de George Ivașcu, București, Ed. Științifică, 1966, p. 129.

literare. Ei și-au dat seama de faptul că modernizarea limbii române literare nu se poate face în afara contactului cu limba latină și cu limbile romanice „surori.”²

Astfel, reprezentanții Școlii Ardelene și-au propus să elaboreze un sistem ortografic românesc, bazat pe principiul etimologic. În felul acesta, ei sperau să apropie, până la identificare, limba română scrisă de cea latină.

Prima încercare de a pune în practică acest punct de vedere o găsim în *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, tipărită cu alfabet latin de Samuil Micu, la Viena, în 1779. La sfârșitul acestei cărți, Samuil Micu indică alfabetul utilizat (identic cu cel latin) și dă unele explicații ortografice.³

Un sistem ortografic cu litere latine bazat tot pe criteriul etimologic, dar pe larg explicat și argumentat, găsim în prima gramatică tipărită a limbii române: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena 1780. Ortografia propusă de S. Micu și Gh. Șincai în această gramatică era menită să asigure o haină cât mai „latinească” limbii române și cerea din partea celor care s-ar fi încumetat s-o utilizeze serioase cunoștințe de fonetică istorică.

De caracterul exagerat al acestei scrieri etimologice și-a dat seama, în oarecare măsură, chiar Șincai, care în ediția a doua, din 1805, apărută la Buda, sub titlul *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay*, face concesii ortografiei fonetice: sunetul **î** este notat prin **â**, **e**, **î** (**mâna**, **áSezemânt**, **rîu**); diftongul **oa** se scrie ca în ortografia actuală (**foarfeci**); tot așa și diftongul **ia** (**iápa**, **iárba**); pe **i** semivocalic îl găsim în forma scrisă astăzi (**muiére**, **teiu**, **iei**, **fii**); în unele cazuri **i** și **u** în poziție nazală se scriu după cum se pronunță (**cuvinte**, **mine**, **sine**, **fiind**, **bun**); la fel, sunt notate sunetele **pt**, **mn**, **z** (**pumn**, **lapte**, **orz**); se simplifică, la unele cuvinte, vocalele duble (**cáál**) etc.

De asemenea, grupurile de sunete **che**, **chi**, **ghe**, **ghi** sunt notate ca în ortografia de astăzi (**ochiu**, **potârniche**, **unghie**); apoi se suprimă **h** inițial etimologizant (**oameni**, în loc de **homeni**) și **u** intervocalic (**laudáám**, în loc de **laudauam**; **laudái**, pentru **laudáui**; **dormieám**, pentru **dormieuam**). În general, ortografia din ediția a doua a gramaticii e mai apropiată de ortografia actuală.

Anumite concesii a făcut Samuil Micu și în prefața *Acatistului* de la Sibiu, din 1801, în care, el propune un sistem ortografic întemeiat pe alfabet latin. Regulile la care se oprește de data aceasta sunt mult mai simple; unele dintre acestea (**c**, **g** urmate de vocalele palatale) ne duc către ortografia italiană, iar altele, cum este introducerea accentului circumflex pentru redarea sunetului **â**, aveau să se impună, cu unele modificări ușoare, diferitelor sisteme ortografice ulterioare.

² Vezi Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*, Ed. Academiei, 1956, p. 15.

³ Vezi E. Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 205.

De asemenea, P. Maior a fost unul dintre învățații transilvăneni, care s-a ocupat în mod special de ortografie și a tipărit chiar o lucrare în acest sens: *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi*, apărută la Buda, în 1819 (reprodusă apoi și în *Lexiconul de la Buda*, 1825). Aici, cu toate că propune o ortografie etimologică, P. Maior admite și alte grafii, adoptând sistemul italian de scriere a consoanelor africcate: **ci** (**ce**), **gi** (**ge**) și utilizând, pentru prima dată, semnele **ș**, **ț**, păstrate și în ortografia actuală.

Părăsirea conștientă a principiului etimologic și înlocuirea lui, în mare măsură, cu cel realist, fonetic, sunt o dovadă elocventă că acești cărturari ardeleni au urmărit prin activitatea lor să înlesnească cât mai mult poporului însușirea elementelor de cultură.

Filologii transilvăneni ne-au lăsat și câteva gramatici, dintre care unele au văzut lumina tiparului în vremea când au fost scrise. Între acestea, locul cel mai de seamă, din punct de vedere cronologic, îl ocupă aceeași *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Deși e scrisă în limba latină, doar exemplele sunt românești, lucrarea este deosebit de importantă, pentru că e cea dintâi gramatică românească tipărită. (Cele două scrieri similare datorate lui D. Eustatievici Brașoveanul și călugărului Macarie, alcătuite pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, au rămas în manuscris).⁴

Prin lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* se urmărea un dublu scop: dovedirea originii latine a limbii române și, deci, vechimea poporului român pe aceste locuri și folosirea ei în opera de culturalizare a unui număr cât mai mare de români.

Atât ediția I, din 1780, cât și a II-a, din 1805, conțin câte o prefață, ambele scrise de Șincai;⁵ urmează apoi gramatica propriu-zisă, cu următoarele părți: *Despre ortografie*, *Despre etimologie* (morfologie), *Despre sintaxă*. La acestea se adaugă un *Appendix*, care cuprinde capitolul: *Despre formarea cuvintelor daco-române din cele latinești* (în ediția a II-a, acest capitol este încadrat în prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, iar ca anexă - *Despre prozodie*), urmat de un *Vocabulariu românesc și latinesc* și de *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

⁴ *Gramatica românească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul a fost tipărită pentru prima dată abia în anul 1969, de către N. A. Ursu.

⁵ O prezentare amănunțită a conținutului celor două prefete, precum și a lucrării, în general, se găsește la Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914, p. 16-25; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 749-751; D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959 p. 14-45.

Dintre cele două prefete, mai importantă este cea din prima ediție (1780), deoarece în ea este exprimat crezul Școlii Ardelene cu privire la originea limbii și a poporului român. „*Sunt șaptesprezece secole de când Traian, învingându-l pe Decebal, a colonizat Dacia pustie de locuitori. Urmașii coloniștilor au fost subjugați de diferite popoare migratoare. În aceste condiții, limba coloniștilor a suferit transformări mai ales sub influența limbii slave, ajunsă la dorința mitropolitului din Ohrida, limbă de cult și pentru români, care au împrumutat și alfabetul chirilic. Se constată, cu bucurie, că, începând cu secolul al XVII-lea, românii au renunțat la folosirea limbii slave în biserică și își exprimă speranța că, după ce se vor înființa școli românești, se va renunța și la alfabetul chirilic.*”

Din cele spuse, reiese că Șincai considera limba română de origine latină, dar că recunoștea (cu părere de rău) că limba română a fost influențată de alte limbi, mai ales de limba slavă și că a ajuns să fie scrisă cu chirilice. Dorința lui Gheorghe Șincai a fost ca în scris să se folosească din nou alfabetul latin, fără a cere eliminarea din limbă a elementelor străine și înlocuirea lor cu elemente latinești. Dealtfel, în continuare, se precizează că ei, autorii, nu au avut de gând să îndrepte limba: „*De aceea am socotit că trebuie să amintesc aici aceasta, ca nu cumva să creadă cineva că noi în întreagă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc ...*”

Șincai își exprimă convingerea că lucrarea lor va fi folositoare pentru oameni „*de diferite stări și condiții*”⁶, căci îi va ajuta să-și însușească limba română, limba cea mai folosită din Ungaria până în Cuțo-Vlahia, Moldova și Crimeea. Termină prin a cere cititorului să nu uite că această lucrare este întâia gramatică tipărită a limbii române, din care cauză unele lucruri sunt – poate – omise sau greșite, și-și exprimă dorința ca lucrarea să fie îmbunătățită și să apară într-o nouă ediție, împreună cu un dicționar.

În **Prefața** la ediția din 1805 se arată sub ce nume au fost și sunt cunoscuți românii și teritoriul întins în care locuiesc. De asemenea, se subliniază importanța studierii și cunoașterii limbii române, mai ales de către cei ce călătoresc în părțile răsăritene ale Europei, precum și de către aceia care au relații comerciale cu locuitorii din aceste părți. Referindu-se la regulile de scriere folosite în ediția din 1780, Șincai spune că, dacă ar fi continuat să le folosească, ar fi ajuns la un sistem ortografic greoi, ca al limbii franceze. Aceasta l-a determinat să simplifice sistemul de scriere, orientându-l spre fonetism. Regulile simplificate au fost expuse mai întâi în **Epistola către Ioan de Lipszky**, Buda, 1804, unde se vorbea despre

⁶ Se gândește la oamenii de alte naționalități decât română.

scrierea limbii române atât cu caractere chirilice, cât și latine. De aceea, în gramatica pe care o prefațează se va mărgini numai la scrierea cu litere latine.

Pentru ca latinitatea limbii române să poată fi mai ușor recunoscută, autorii au folosit și în scrierea cuvintelor românești alfabetul latin. Dar limba română are foneme inexistente în limba latină, pentru care, în mod firesc, nu existau litere în alfabetul latin. În această situație, sau se creau semne noi pentru aceste foneme, sau cuvintele românești erau scrise într-o formă cât mai apropiată de prototipurile lor latinești, potrivit sistemului etimologic elaborat de Samuil Micu în *Carte de rogacioni* ... din 1779. Acceptând ortografia etimologică, era însă nevoie de reguli de scriere și de citire. Ele au fost fixate, în ambele ediții, în prima parte a lucrării, *Despre ortografie*. Aceste reguli reprezintă, de fapt, principalele legi de evoluție a sunetelor din limba latină în limba română.

În partea a II-a, *Despre etimologie*, (adică despre morfologie), sunt tratate cele zece clase de cuvinte ale limbii române, fără a fi definite și fără a se arăta funcția sintactică a formelor flexionare. Din felul cum este prezentată morfologia, se vede că autorii au avut ca model gramatica limbii latine și că s-au străduit să găsească în limba română forme corespunzătoare fiecărei categorii latinești. Astfel, între cazurile românești este trecut și ablativul (de ex.: **de la vecinul**), iar la verbe, condiționalul este încadrat la conjunctiv (ca în gramaticile limbii latine), sau sunt create forme inexistente în limba română pentru modurile nepersonale (de ex.: **fiitor – care va fi** – participiu viitor).

Partea a III-a cuprinde sintaxa. Ca și în gramaticile limbii latine, este tratată sintaxa părților de vorbire. Sintaxei verbelor i se consacră spațiul cel mai întins din această parte și ni se spune că sintaxa verbelor românești „*aproape coincide cu sintaxa verbelor latinești*.” De aceea, se ocupă de verbele care cer acuzativ, dativ, genitiv, ablativ sau de cele care cer un infinitiv și se indică prepozițiile cu care se construiesc cazurile, precum și întrebările la care răspund.

În ediția din 1780, sintaxa este urmată de un *Apendice* (Adaos) intitulat *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*. Capitolul acesta este o încercare de morfologie istorică, cu indicații interesante și bine formulate uneori, greșit, alteori, bazate întotdeauna pe transformări de ordin fonetic.

În ediția din 1805, acest capitol a fost contopit, în întregime, în capitolul despre ortografie. În locul lui apare un capitol despre prozodie. Șincai spune că a introdus acest capitol „*nu ca să vă învăț poezie românească, căci pentru învățarea ei ar fi nevoie de o carte întreagă, ci ca să fixez câteva reguli despre cantitatea silabelor*” (p. 85). De fapt, este vorba despre accentuarea silabelor. Pentru aceasta, se dau câteva reguli, destul de bine formulate, cu privire la locul accentului în cuvânt.

Lucrarea se termină, în ambele ediții, cu un vocabular românesc și latinesc și cu cinci forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare.

În vocabular, cuvintele nu sunt date în ordine alfabetică, ci sunt grupate pe categorii semantice: despre cele spirituale, despre lume și elementele ei, despre pământ, timp etc.

Formele de vorbit cuprind dialoguri despre sănătate, despre oaspeți, despre timp etc.

Ambele capitole au un pronunțat caracter practic, de a oferi celor ce ar fi dorit să învețe limba română, cuvintele cele mai uzuale, precum și cele mai obișnuite modele de propoziții folosite în vorbirea curentă. În felul acesta, lucrarea devine și un prim manual pentru învățarea limbii române de către străini.

Elementa linguae daco-romanae este lucrarea care cuprinde crezul Școlii Ardelene: latinitatea limbii române, romanitatea poporului nostru și continuitatea românilor în Dacia, vizându-se prin aceasta un scop mai îndepărtat, „Unirea” într-un stat național. Lăsând la o parte greșelile, inerente pentru vremea în care a fost elaborată, această lucrare a avut o contribuție reală la fixarea celor dintâi norme ale limbii române literare moderne.

Alt corifeu al Școlii Ardelene, Petru Maior, ne-a lăsat, în manuscris, câteva fragmente dintr-o gramatică (*Dissertație despre articlii limbii românești; Fragmente sintactice*) care au fost publicate mai târziu de Cipariu în *Archivul* său.

Doctorul Ioan Molnar Piuariu ne-a lăsat o lucrare în care popularizează ideile lui Micu și Șincai în ceea ce privește limba română. E vorba de o gramatică germană pentru studiul limbii române: *Deutsch-walachische Sprachlehre*, tipărită la Viena, după opt ani de la publicarea primei ediții a cărții lui Micu-Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*.

Radu Tempea publică la Sibiu, în 1797, o *Gramatică românească*, în care sesizăm influența cărții lui Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor gramaticii rumânești* (apărută la Râmnic, cu zece ani mai înainte). Lucrarea nu are o valoare științifică deosebită, însă autorul ei se dovedește a fi unul dintre cei dintâi filologi români care au încercat să creeze o terminologie gramaticală românească, pornind mai ales de la cea latină.

O valoroasă gramatică românească a elaborat și I. Budai-Deleanu, în jurul anului 1812, sub titlul *Temeiurile gramaticii românești*. În 1812, autorul terminase și versiunea latinească a acestei scrieri: *Fundamenta grammatices romaenicae seu ita dictae valachicae*. Gramatica lui I. Budai-Deleanu cuprinde următoarele capitole: fonetica, morfologia, sintaxa. Terminologia gramaticală folosită de el este surprinzător de actuală: numele, pronumele, verbul, partițipia, adverbia, prepoziția, conjuncția și interjecția; graduri de comparație: pozitiv, comparativ și superlativ etc.

Prin realizarea celor dintâi gramatici ale limbii române se inițiază rezolvarea unei alte probleme fundamentale pentru evoluția limbii literare, și anume

codificarea ei prin formarea unui sistem de norme gramaticale. Cunoașterea și stăpânirea noțiunilor de gramatică încep să devină condiția esențială a folosirii limbii literare, după cum rezultă și din folosirea termenului „*limbă gramaticască*.”

Eroarea gramaticienilor ardeleni a constat în preluarea globală a normelor gramaticale din limba latină, fără să se țină seama că limba română și-a format norme proprii, ca urmare a evoluției firești a limbii de-a lungul anilor.

Deși au acordat atenție mai ales chestiunilor privitoare la originea latină a limbii române și, în legătură cu aceasta, au preconizat înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, formulând totodată principiile unei ortografii etimologice, pentru a apropia în acest fel cuvintele limbii române de aspectul latin originar, totuși, corifeii Școlii Ardelene au manifestat preocupări și pentru probleme, referitoare la limba literară din epoca lor.

Astfel, Samuil Micu, în prefața la traducerea *Bibliei* (Blaj, 1795) – cea de-a doua traducere integrală a *Sfintei Scripturi* în limba română – discutând limba *Bibliei de la București* (1688), crede că această lucrare din urmă s-a tipărit „... cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc, și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile bisericești” El consideră că „...aceea tălmăcire ... mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeleș, ba pre alte locuri tocmai fără de înțeleș iaste ...”

Citatul ni-l arată pe Samuil Micu preocupat nu numai de problema clarității exprimării, ci și de aceea a muzicalității limbii, a eufoniei ei. Într-adevăr, Samuil Micu izbuteste să dea o traducere mai reușită decât aceea pe care o realizaseră frații Radu și Șerban Greceanu în 1688. Limba *Bibliei de la Blaj* se detașează, prin viziune asupra viitorului limbii, în mod tranșant, de aceea a tipăriturilor biblice anterioare din cultura noastră.

Gheorghe Șincai are și el preocupări pentru limba literară. În prefața la *Catehismul cel mare* (Blaj, 1783), el mărturisește efortul pe care l-a depus pentru alegerea de termeni adecvați în vederea exprimării unui anumit conținut: „În carea muncă a mea m-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum se nu me abat și depărtez, ci se le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decât pre altele; precum am și făcut, nu pentru altă ceva, fără numai ca prin normă, prin carea după înalta voe a chesaro - crăescului maiestat trăbue se se îndrepte toți oamenii, se se îndrepte și se se sporească și limba noastră, precum și a altor neamuri.”⁷

⁷ Vezi și *BRV*, II, p. 281-282; IV, p. 263. În original, cu caractere chirilice.

Se poate desprinde din acest pasaj, intenția semnificativă de a găsi un principiu de selecționare a termenilor care urmează să intre în limba literară.

Petru Maior și-a exprimat părerile în materie de limbă și de ortografie în mai multe lucrări: *Dissertație pentru începutul linbei românești și Dissertație pentru literatura cea vechie a românilor* (ambele publicate la sfârșitul lucrării *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ediția a II-a, Buda 1834); apoi: *Orthographia romana sive latino-valachica una cum clavi*, tipărită la Buda, în 1819, și, ulterior, retipărită în *Lexiconul de la Buda*, 1825; *Dialogu pentru începutul linbei română*, care a apărut ca anexă la *Orthographia romana sive latino-valachica* și a fost reprodus, o dată cu aceasta, la începutul *Lexiconului de la Buda*.⁸

În privința latinității limbii române, Maior are o părere deosebită de aceea exprimată de Micu și Șincai, care susțineau că limba română a rezultat din latina clasică. Maior lărgeste concepția asupra originii latine a limbii române și a înrudirii ei cu celelalte limbi romanice. El pornește de la constatarea, relevantă și de gramaticii latini, a deosebirilor dintre latina literară sau clasică și latina populară, numind-o pe cea dintâi „*limba gramaticescă*” sau „*învățată*”, iar pe cea de-a doua „*limba de obște a poporului*” sau „*limba poporană*”, din care s-a dezvoltat cea „*învățată*” sau clasică.

Petru Maior a sugerat, de asemenea, ideea, recunoscută astăzi de toți romaniștii, că fondul latin popular s-a păstrat mai fidel în limba română, decât în celelalte limbi romanice, care au fost încontinuu influențate prin biserică, școală și administrație, de latina literară sau clasică, influență care a încetat, în sud-estul Europei foarte devreme, locul latinei, ca limbă scrisă luându-l aici, mai întâi, limba greacă, iar la noi, mai târziu, secole de-a rândul, slavona.⁹

O altă contribuție a lui Petru Maior este explicarea apariției articolului hotărât în limbile romanice și a poziției diferite a acestuia, proclitică în limbile romanice occidentale și enclitică în română. Combătând părerea eruditului italian Lodovico Antonio Muratori că formarea și poziția proclitică a articolului în limbile romanice apusene ar fi o influență germanică, el arată că atât procliza, cât și encliza se pot explica din latina populară, unde erau posibile ambele situații, atât **ille lupu**, cu determinantul antepus, cât și **lupu illu**, cu encliza determinantului.¹⁰

În ce privește împrumuturile de termeni noi pentru exprimarea noțiunilor culturii moderne, Petru Maior considera firească adoptarea lor din latină, dar și

⁸ *Dialogu pentru începutul linbei română* a fost, de asemenea, retipărit în 1834, în cea de a doua ediție a *Istoriei pentru începutul românilor*, odată cu cele două Dissertații amintite mai sus.

⁹ *Ibidem*, p. 68-70.

¹⁰ *Ibidem*, p. 308.

din celelalte limbi romanice. „*Precum grecilor – scrie el – le este slobod, în lipsele sale, a se împrumuta din limba elinească și sârbilor și rușilor din limba slavonească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem de a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cu cea francească și cu cea spaniolească.*”¹¹

Petru Maior manifestă tendințe puriste atunci când afirmă că, s-ar putea proceda la o „epurare” a cuvintelor slave din limba română: „...*cuvintele care sânt de la sloveni vârate în linba românească prea lesne se cunosc și ușor ar fi, de s-ar învoi românii spre aceia, a le scoate și a face curată linba românească.*”¹² Când continuatorii curentului latinist (Cipariu, Laurian, Massim) vor încerca să pună în aplicare ideea „purificării” limbii române în sensul arătat de Petru Maior, ei nu vor reuși decât să creeze o limbă artificială, un jargon, care va fi combătut și ridiculizat de scriitorii reprezentativi ai epocii, Negruzzi, Russo, Alecsandri, Odobescu și alții.

Ioan Molnar Piuariu în prefața la *Economia stupilor*, Viena 1785, subliniază dificultățile de care s-a lovit în redactarea lucrării și se plânge de lipsa și „scăderea”, în limba română, a unor termeni necesari pentru a desemna anumite noțiuni: „...*învățătura aceasta nu o am putut scrie în limba noastră cât s-o înțâleagă toți în toate laturile. Că pre unele locuri să usăbește vorba, pentru lipsa și scăderea cuvintelor în limba românească, și mi-am căutat să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate din alte limbi.*”¹³

Pentru a rezolva dificultatea ivită, Ioan Molnar a recurs, așadar, la împrumuturi din alte limbi. Pentru a îmbogăți vocabularul limbii noastre, el împrumută termeni din „*limba latinească*”, dar are grijă să-i gloseze „*cu cuvinte de obște înțelegătoare.*”

De lipsa cuvintelor se plânge și Paul Iorgovici în *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799: „*Măcar că limba noastră e sireacă la cuvinte.*” După părerea autorului, sărăcia este rezultatul decăderii noastre ca „nație” și al uitării cuvintelor care ni se par acum străine, deși ele au existat în limba noastră, dovadă fiind prezența lor în limba latină „*starea noastră a rumânilor de acum ne arată că așa departe au căzut din floarea științelor și a limbii, cât acum cuvintele de*

¹¹ Vezi S. Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, I, (1921-1922), p. 109 – 113.

¹² Vezi *Pentru începutul linbei românești*, [în] *Istoria pentru începutul rumânilor în Dachia*, [ed. a II-a], Buda, 1834, p. 236.

¹³ Vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească*, vol. II, p. 308-309; sau textul original în *Economia stupilor*, Viena, 1785, (Cătră cititori), p. 13-18.

științe, care s-au întrebuițat în redecina limbii care noi o vorbim, se par noo în starea aceasta a fi streine¹⁴.

Părerii și mai interesante despre sărăcia vocabularului limbii române aflăm într-o scrisoare a lui I. Corneli. Adresându-se, în 1815, episcopului Vulcan, se referă la sărăcia relativă a vocabularului ca rezultat al necunoașterii și neîntrebuițării – un aspect mai puțin sesizat de contemporanii săi. El consideră că lipsesc din lexicul comun al limbii române literare numeroși termeni tehnici utili pentru înțelegerea numeroaselor noțiuni noi introduse prin cărți și școală.

Ioan Budai-Deleanu este singurul din Școala Ardeleană care susține prezența în limba română a unui element de substrat daco-geto-tracic. Budai-Deleanu schițează astfel, procesul de formare, din latina populară, al limbilor romanice: latina a încetat, după el, să mai fie o limbă unitară, mai întâi, prin extinderea ei din Latium în întreaga Italie și apoi în teritoriile dinafara acesteia. Prin contactul cu limbile populațiilor autohtone, latina a început să se diferențieze în dialecte, care au constituit baza limbilor romanice de astăzi. Limbile care au contribuit la transformarea latinei populare în actualele limbi romanice au fost, după el: galica și, mai târziu, franca și vandala pentru franceză; gotica, vandala, longobarda și teutonica pentru italiană; iar pentru limba română: daco-geto-traca și apoi gotica, gepida și, în parte, hunica. Chiar greșind în detalii, ideea influenței substratului și a substratelor în formarea limbilor romanice s-a dovedit o realitate istorică. Fondul latin popular constituie, după Ioan Budai-Deleanu, baza comună a limbilor romanice. De aceea, deși s-a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice, limba română are comun cu ele acest fond popular latin.¹⁵

August Treboniu Laurian, în lucrarea *Tentamen criticum*¹⁶ apărută la Viena în 1840, susține ca și Budai-Deleanu, că în fostele provincii ale Imperiului roman s-au format, mai întâi, dialecte, care au devenit, cu timpul, limbile romanice de astăzi, având la bază latina populației rurale, a militarilor, a coloniștilor, a oamenilor simpli. A. T. Laurian este primul lingvist român care remarcă asemănarea limbii române cu dialectele italiene de sud, fiind, de asemenea, primul, în lingvistica noastră, care, pentru a demonstra identitatea de

¹⁴ Vezi P. Iorgovici, *Observații de limba românească*, Buda, 1799, p. XII.

¹⁵ Prefața la *Fundamenta grammaticae linguae romanicae*, 1812 și *Prefața lexiconului românesc – nemțesc și nemțesc – românesc* (manuscris în Biblioteca Academiei Române); vezi și I. Gheție, *Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu*, București, 1966; Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, 1966, p. 62-63

¹⁶ Titlul complet al lucrării este *Tentamen criticum in originem derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachicae*, Viena, 1840.

structură a limbii române cu a celorlalte limbi romanice, compară *Tatăl nostru* românesc, cu versiuni dialectale franceze, italiene, spaniole și retoromane ale acestei rugăciuni. Tot el remarcă, pentru întâia oară la noi, ideea continuității dialectale între limbile romanice.

Ultimul mare reprezentant al Școlii Ardelene, Timotei Cipariu, susține, de asemenea, originea latină populară a tuturor limbilor romanice, folosind termenii de urbană pentru latina clasică și rustică pentru cea populară. El arată că latinitatea limbii române se recunoaște îndeosebi după structura ei gramaticală și mai puțin după vocabular, care este amestecat ca în orice limbă. Lingviștii străini, care i-au pus la îndoială latinitatea, „*au greșit – scrie Cipariu – prin aceea că n-au acordat destulă atenție structurii gramaticale, cum au procedat cu italiana, spaniola și franceza, și n-au cântărit după un criteriu just masa vocabularului.*”

¹⁷ Timotei Cipariu este cel dintâi lingvist român care arată că limba română era constituită ca limbă independentă în secolul al VII-lea, părere confirmată de cercetările ulterioare. Un element determinant al începutului formării ei l-a constituit, arată el, întreruperea contactului latinității orientale cu cea occidentală, ca urmare a împărțirii Imperiului roman în oriental și occidental, și a înlocuirii, în secolul al V-lea, a limbii latine, ca limbă oficială a Imperiului de răsărit, cu limba greacă.¹⁸

În ceea ce privește înrudirea limbii române cu celelalte limbi romanice, el remarcă, ca și Petru Maior, că ea este mai apropiată de italiană decât de spaniolă, portugheză, provensală și franceză, „*pentru că mai mari schimbări s-au făcut în ele*”, față de latină.¹⁹ În numeroasele sale lucrări, Cipariu face dese referințe comparative la italiană, franceză și spaniolă, iar pentru relevarea mai evidentă a identității structurale a limbii române cu a acestora compară și el, ca A. T. Laurian, versiunea românească a rugăciunii *Tatăl nostru* cu versiunile ei din aceste trei limbi.²⁰

Problema neologismelor, a îmbogățirii limbii române cu termeni împrumutați din alte limbi, a fost una dintre importantele preocupări ale corifeilor Școlii Ardelene.

Limba română era într-adevăr săracă, mai ales în termeni abstracti; pe de altă parte însă, științele și tehnica luaseră o dezvoltare deosebită în această perioadă. Schimbările legate de dezvoltarea producției, a științei și a culturii pun

¹⁷ Vezi *De romanitate linguae valachicae*, în *Annales gymnasii gr. Catholici maioris Blasiensis*, Blasiu, 1855, p. 4.

¹⁸ *Chrestomatia sau analecte literare*, Blasiu, 1868, p. X-XI.

¹⁹ *Principia de limba și scriptura*, Blasiu, 1866, p. 14.

²⁰ Vezi *Despre limba română*, Apendice la *Gramatica limbii române*, vol. II, 1877, p. 39.

pentru scriitori, problema necesității de a crea mijloace de exprimare a noilor noțiuni apărute.

O încercare practică de rezolvare a problemei neologismelor, și încununată cu mai mult succes, este așa-numitul *Lexicon de la Buda*. Până la apariția *Lexiconului de la Buda*, cărturarii transilvăneni au elaborat, integral sau parțial, mai multe lucrări lexicografice care au pregătit, într-un fel, apariția acestei opere, tipărită abia în 1825. Astfel, în 1801, S. Micu terminase un *Dictionarium valachico-latinum*, pe care, din 1803, încearcă să-l transforme într-unul în patru limbi. În 1805, lucrarea era terminată. Aceasta a fost prima formă a *Lexiconului*.

Șt. Crișan-Körösi elaborase pentru tipar, încă în 1802, un *Lexicon român-latin-maghiar*, iar Gheorghe Șincai a alcătuit, prin 1808-1810, un *Vocabularium pertinens ad tria regna nature*.

Cel mai valoros dicționar din seria celor netipărite rămâne însă *Lexiconul românesc-nemțesc*, redactat de I. Budai-Deleanu de-a lungul a 35 de ani, egal ca număr de cuvinte cu *Lexiconul de la Buda* (cuprinde aproximativ 10.000 de termeni). În 1818, era gata pentru tipar, însă, din motive necunoscute, nu a putut fi editat.

Ne aflăm în fața primului dicționar în care se înregistrează atât sensurile de bază, cât și sensurile secundare ale cuvintelor românești, ordinea sensurilor la cuvintele polisemantice fiind, în general, cea istorică, etimologică.

Lexiconul lui I. Budai-Deleanu „este cea dintâi lucrare lexicografică în care se dau sistematic indicații asupra accentului cuvântului – titlu, asupra categoriei gramaticale a genului (la substantiv) și a diatezei (la verbe), a răspândirii geografice a cuvintelor, asupra valorii lor stilistice.”²¹

În 1821, s-a tipărit la Sibiu lucrarea lui Clemens Andreas, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*. Dicționarul, redactat inițial ca un fel de anexă pe lângă manualul de conversație în limba română pentru germani *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, s-a impus ca o lucrare separată. Lucrarea este alcătuită din două părți cuprinzând circa 5000 de cuvinte-titlu.

Un an mai târziu, în 1822, la Sibiu, I. Molnar Piuariu tipărește dicționarul intitulat: *Wörterbüchlein deutsch und wallachische Sprachlehre*.

Între anii 1822-1823 se tipărește la Cluj *Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc*, în două tomuri, realizat „dein orenduială” episcopului Ioan Bobb. Deși cunoscut sub numele de *Dicționarul lui Bobb* nu se știe cu certitudine dacă lucrarea îi aparține acestuia sau dacă este o preluare și o prelucrare după

²¹ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, București, 1968, p. 25-26; vezi și I. Gheție, *op. cit.*, 1966, p. 95-110.

Lexiconul român-latin-maghiar al lui Șt. Crișan, al cărui manuscris îl va fi avut la dispoziție ca urmare a legăturilor lor de amicitie. Dicționarul se impune printr-o bogăție lexicală deosebită, având circa 11000 de cuvinte. În lista de cuvinte sunt incluse multe latinisme, regionalisme și, chiar, maghiarisme.

În 1825 apare la Buda *Lexicon românesc-latinescu-ungurescu-nemțescu*. Se poate afirma că, o dată cu apariția *Lexiconului de la Buda*, ne aflăm la începutul lexicografiei române moderne. La redactarea, revizuirea și desăvârșirea acestei lucrări monumentale au colaborat câțiva dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii Ardelene: S. Micu, P. Maior, V. Coloși, I. Corneli, I. Teodorovici și Al. Teodori, în peste 30 de ani.

Importanța acestei lucrări pentru limba română literară constă, mai ales, în numărul mare de neologisme latinești și romanice pe care le înregistrează, multe dintre ele păstrându-se cu forma dată de autori până astăzi. De mare importanță pentru dezvoltarea limbii române literare este și efortul autorilor acestui dicționar de a norma materialul de limbă existent. Astfel, ei indică genul substantivelor (masculin și feminin), formele de plural cu alternanțe vocalice și consonantice (când este nevoie); la adjective menționează forma feminină și pluralul; la verbe, indicativul prezent, infinitivul și participiul; separă funcțiile gramaticale ale diferitelor cuvinte; fac trimiteri de la formele regionale sau rare la formele literare ori mai cunoscute; indică pronunțarea și accentul la cuvintele scrise cu caractere chirilice. În afară de neologisme, între care se includ și numeroși termeni tehnici, dicționarul cuprinde, în cea mai mare parte, un material lexical de factură populară sau regională, provenit mai cu seamă din graiurile transilvănene. În ce privește ortografia, *Lexiconul de la Buda* urmează destul de fidel sistemul de scriere propus de S. Micu, folosindu-se doar de câteva semne deosebite (ț, ș, ă).

Lexiconul de la Buda încununează străduințele promotorilor Școlii Ardelene în sensul celor două mari tendințe ale dezvoltării limbii literare: îmbogățirea cu elemente noi și codificarea principalelor norme de vorbire corectă. Grație extensiunii materialului cuprins și întocmirii lui judicioase, *Lexiconul de la Buda* a însemnat o etapă importantă în evoluția limbii literare și o temelie trainică pentru dezvoltarea ei ulterioară.

Deși multe din soluțiile date de către reprezentanții Școlii Ardelene au fost respinse de evoluția limbii române literare de mai târziu, ei rămân inițiatorii preocupărilor pentru cultivarea limbii române. Datorită lor se deschide șirul nesfârșit al discuțiilor și controverselor lingvistice în legătură cu „corect” și „incorect” în limba română. Activitatea lor de modernizare și unificare a limbii române literare va avea un ecou puternic în concepția oamenilor de cultură de după 1830. Pentru Școala Ardeleană, unificarea și dezvoltarea limbii române literare au fost procese strâns legate de unitatea limbii și poporului român.

Prin gramaticile și prin dicționarul pe care le publică, învățații Școlii Ardelene oferă burgheziei românești în ascensiune mijloace practice de cunoaștere și de cultivare a limbii române. Acestea, împreună cu ideile lor privitoare la dezvoltarea limbii și cu revendicările politice și sociale, au contribuit efectiv la modernizarea limbii și a literaturii române.

Chiar dacă, prin coordonatele sale de bază, această mișcare culturală pare un reflex al iluminismului european, „*prin rădăcinile pătrunse adânc în trecut până la primele manifestări ale ideii de neam, prin prelucrarea făcliei de lumină din mâna înaintașilor și, mai ales, prin consecințele profunde asupra consolidării națiunii române, Școala Ardeleană rămâne un fenomen cu adevărat românesc.*”²²

BIBLIOGRAFIE

❖ Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*. București: Editura Enciclopedică Română, 1972.

❖ *Istoria României. Transilvania*, vol. I. Cluj-Napoca: Editura George Barițiu, 1997.

❖ Ion Lungu, *Școala Ardeleană*. București: Editura Minerva, 1978.

❖ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Ediție revizuită și adăugită*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

❖ Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București: Editura Științifică, 1971.

❖ Alexandru Piru, *Literatura română premodernă*, București: Editura pentru literatură, 1964.

❖ Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*. Vol. I, București: Editura Minerva, 1971.

❖ Teodor Seiceanu, Ion Buzași, *Blajul, Vatră de istorie și cultură*. București: Editura Albatros, 1986.

²² A. Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, București, Ed. Științifică, 1971, p. 7.

Contributions to the Development of the Romanian Literary Language

Abstract

The cultural revival represented by Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior and Ion Budai-Deleanu presents an aspect of the affirmation of the young Romanian bourgeois from Transylvania. The representatives of the Transylvanian School realized valuable works with a philological character.

Prayers book (1779) by Samuil Micu (the first printed book in Latin alphabet); *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) by Samuil Micu and Gheorghe Șincai (the first grammar of the Romanian language where the authors affirm the latinity principle „of the Romanian language pureness and etymological orthography”); *Dialogue for the beginning of Romanian language between nephew and uncle* by Petru Maior (initially printed in *Ortographia romana sive latino-valachica* and reproduced in *The Lexicon from Buda*, 1825). Samuil Micu and Gheorghe Șincai affirm that Romanian language comes from classic latin and Petru Maior infers correctly that Romanian language comes from popular latin.